

УДК 332.1:658

О. В. Ульянченко,
д. е. н., професор, член-кореспондент НААН України, професор кафедри маркетингу,
підприємництва і організації виробництва, Харківський національний аграрний університет
імені В. В. Докучаєва, м. Харків

ORCID ID: 0000-0002-5085-0869

К. О. Утенкова,

к. е. н., доцент, доцент кафедри обліку та аудиту,
Харківський національний аграрний університет імені В. В. Докучаєва, м. Харків

ORCID ID: 0000-0001-9097-5431

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.13—14.19

МОНІТОРИНГ ЕФЕКТИВНОСТІ УПРАВЛІННЯ МЕХАНІЗМОМ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ АГРАРНОГО СЕКТОРУ

О. Ulianchenko,
Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of marketing, entrepreneurship and production
organization, Corresponding member of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine, Kharkiv National
Agrarian University named after V. V. Dokuchaiev, Kharkiv

К. Utenkova,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of accounting
and audit of Kharkiv National Agrarian University named after V. V. Dokuchaiev, Kharkiv

MONITORING THE EFFECTIVENESS OF THE MANAGEMENT OF THE MECHANISM OF ECONOMIC SECURITY OF THE AGRICULTURAL SECTOR

Метою статті є обґрунтування методичних підходів до розробки паспорту загроз для економічної безпеки, що є передумовою впровадження єдиної та ефективної системи комплексного аналізу та всебічного моніторингу загроз економічній безпеці аграрного сектору.

Методологічною базою наукового дослідження є системний підхід до вивчення економічної безпеки аграрного сектору економіки України. Для вирішення визначених завдань у процесі дослідження використано загальнонаукові та спеціальні методи, а саме: діалектичний метод пізнання економічних явищ, принципи економічної теорії щодо економічної безпеки; методи теоретичного узагальнення та порівняння використовувались у процесі опрацювання літературних джерел та вивчення поставлених питань; абстрактно-логічний для теоретичного узагальнення висновків та аналізу результатів дослідження.

Обґрунтовано необхідність розробки науково-методичного апарату аналізу та прогнозування загроз економічній безпеці аграрного сектору, а також напрацювання методики розробки паспорта загроз для економічної безпеки аграрного сектору.

Паспорт загроз для економічної безпеки дає можливість виявити та оцінити дії або події, що створюють загрозу для реалізації життєво важливих економічних інтересів підприємств аграрного сектору, а також визначити основні організаційно-правові механізми забезпечення економічної безпеки. Він визначає готовність установи до попередження і зниження зовнішніх і внутрішніх економічних загроз, а також наслідків надзвичайних ситуацій, в т. ч. і в економічній сфері.

Моніторинг стану економічної безпеки не повинен обмежуватися окремими підприємствами. Він має здійснюватися на інституційній основі та базуватися не тільки на фактичних даних стану економічної безпеки за певний період часу, а й враховувати тенденції розвитку загроз.

The purpose of the article is to substantiate the methodological approaches to the development of a passport system of complex analysis and comprehensive monitoring of the threats to economic security of the agricultural sector.

The methodological basis of the scientific research is a systematic approach to studying the economic security in the agrarian sector of the Ukrainian economy. To solve the defined problems in the process of research general scientific and special methods, namely: dialectical method of knowledge of economic phenomena, principles of economic theory as to the economic security were used; methods of theoretical generalization and comparison were applied in the process of elaborating literary sources and studying the raised questions; abstract-logical was used for the theoretical generalization of conclusions and the analysis of research results.

The necessity of developing a scientific and methodological apparatus for analyzing and forecasting threats to the economic security of the agricultural sector, as well as the development of methods for creating a passport of threats to the economic security of the agricultural sector.

The Passport of Threats to Economic Security is a document that allows to identify and assess actions or events that pose a threat to the realization of vital economic interests of agricultural enterprises, as well as to identify the main organizational and legal mechanisms for economic security. It determines the readiness of the institution to prevent and reduce external and internal economic threats, as well as the consequences of emergency situations, including in the economic sphere.

Monitoring of economic security state should not be limited to individual enterprises. It should be carried out on the institutional basis and grounded not only on the actual data of the state of economic security over a period of time, but also take into account trends in the development of threats.

Ключові слова: економічна безпека, аграрний сектор, паспорт загроз, моніторинг, загрози, індикатори, алгоритм паспортизації.

Keywords: economic security, agrarian sector, passport of threats, monitoring, threats, indicators, certification algorithm.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Ефективність управління механізмом економічної безпеки аграрного сектору характеризується, насамперед, станом економічної безпеки окремих підприємств, а також їх захищеністю від певних загроз та здатністю протидіяти цим загрозам.

Побудова дієвої системи моніторингу ефективності управління механізмом економічної безпеки аграрного сектору у сучасних умовах набуває все більшої актуальності. Система моніторингу серед іншого передбачає розробку паспортів загроз для економічної безпеки, що зумовило напрям наших подальших досліджень. Розробка паспортів загроз і постійне корегування їх змісту, на нашу думку, є ключовою передумовою впровадження єдиної та ефективної системи комплексного аналізу та всебічного моніторингу загроз економічній безпеці, а також запровадження системи стратегічних заходів у сфері аграрної економіки, яка б була адекватною сучасним умовам господарювання.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ПУБЛІКАЦІЙ І ДОСЛІДЖЕНЬ

Проблеми економічної безпеки як на рівні держави, так і на рівні окремих підприємств, вже не один рік привертають увагу вітчизняних і зарубіжних науковців, про що свідчать чисельні наукові публікації, присвячені цій тематиці.

Необхідно зазначити, що на сьогодні відсутні комплексні розробки у напрямі створення паспорту загроз для економічної безпеки аграрного сектору. Однак можна констатувати наявність досліджень щодо паспортизації загроз національній безпеці у цілому. Зокрема, колективом авторів Г.П. Ситник, В.І. Абрамов, В.А. Мандрагеля та ін. [1] здійснено обґрунтування концептуальних та організаційно-правових засад розробки паспортів загроз національній безпеці України. Авторами зроблено акцент на використанні таких паспортів при прийнятті державно-управлінських рішень.

У свою чергу О.Ф. Яременко досліджує окремі аспекти формування паспорту загроз підприємства і пропонує використовувати його при побудові системи управління економічною безпекою підприємства [2]. А.Н. Корнеєвим також досліджено деякі питання паспортизації економічної безпеки [3].

Науковцями також зроблено спробу дослідження теоретичних засад паспортизації окремих складових економічної безпеки. Зокрема З.К. Бондар розглядає можливість створення паспорту загроз продовольчій безпеці [4]. Ю.М. Білий обґрунтовує доцільність впровадження в державно-управлінську практику паспортів загроз фінансовій безпеці [5].

Однак все це не наближає нас до вирішення проблеми моніторингу ефективності управління механізмом економічної безпеки аграрного сектору.

Таблиця 1. Вагові коефіцієнти функціональних складових економічної безпеки аграрних підприємств, що використані під час паспортизації загроз

Складова економічної безпеки	Ваговий коефіцієнт
Фінансова	0,15
Кадрово-інтелектуальна	0,1
Виробничо-технологічна	0,1
Політико-правова	0,07
Безпека прийняття рішень і захищеність інформації	0,06
Екологічна	0,05
Інвестиційно-інноваційна	0,06
Соціальна	0,05
Маркетингова	0,06
Ресурсно-технічна	0,08
Енергетична	0,07
Продовольча	0,06
Транспортна	0,04
Зовнішньо-економічна	0,05

Джерело: розробка авторів.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є обґрунтування методичних підходів до розробки паспорту загроз для економічної безпеки, що є передумовою впровадження єдиної та ефективної системи комплексного аналізу та всебічного моніторингу загроз економічній безпеці аграрного сектору.

ВИКЛАД ОСНОВНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ

Запорукою успішного функціонування аграрного підприємства в умовах мінливого середовища є ефективне управління власною економічною безпекою. У цьому контексті важливим є розуміння ключових факторів, що мають вплив на економічну безпеку [6].

Зважаючи на це, перед нами постала необхідність у розробці науково-методичного апарату аналізу та прогнозування загроз економічній безпеці аграрного сектору, а також напрацюванні методики розробки паспорту загроз для економічної безпеки аграрного сектору.

Передусім, необхідно уточнити сутність і завдання паспорту загроз, щоб чітко розуміти зміст розробок у цьому напрямі.

Паспорт загроз для економічної безпеки дає можливість виявити та оцінити дії або події, що створюють загрозу для реалізації життєво важливих економічних інтересів підприємств аграрного сектору, а також визначити основні організаційно-правові механізми забезпечення економічної безпеки. Він є інформаційно-довідковим документом, що визначає готовність установи до попередження і зниження зовнішніх і внутрішніх економічних погроз, а також наслідків надзвичайних ситуацій, в т.ч. і в економічній сфері.

Формування паспорту загроз має бути здійснено виходячи із таких теоретичних і методологічних засад.

Об'єктами паспортизації є підприємства аграрного сектору незалежно від форм власності чи організаційно-правових форм.

Завданнями паспортизації є:

- 1) моніторинг загроз економічній безпеці аграрних підприємств;
- 2) аналіз стану економічної безпеки на рівні підприємства, регіону чи аграрного сектору загалом;
- 3) розробка стратегії розвитку економічної безпеки у аграрному секторі економіки.

Оновлення інформації у паспорті загроз для економічної безпеки:

- 1) обов'язково — раз на рік;

- 2) достроково:

у разі зміни керівництва підприємством;

у разі реорганізації підприємства (відповідно до Цивільного кодексу України [7] — це повна або часткова заміна власників корпоративних прав підприємства, зміна організаційно-правової форми організації бізнесу, ліквідація окремих структурних підрозділів або створення на базі одного підприємства кількох, наслідком чого є передача або прийняття його майна, коштів, прав та обов'язків правонаступником);

- у разі зміни напряму (виду) діяльності;

у випадку надзвичайної ситуації, стихійного лиха тощо.

Типова форма Паспорту загроз для економічної безпеки була розроблена нами і передбачає наступну структуру. Паспорт має три частини:

- I. Загальна інформація.

II. Ключові загрози та оцінка їх рівня і можливих наслідків.

III. Моніторинг індикаторів економічної безпеки у розрізі функціональних складових.

У першій частині має бути подана інформація про підприємство, яке полягає паспортизації, а саме:

1. Назва підприємства.
2. Код ЄДРПОУ.
3. Юридична адреса.
4. Місце розташування.
5. Форма власності.
6. Вид економічної діяльності.
7. Площа земельних угідь, га.
8. Середня кількість працівників, осіб.
9. ПІБ керівника.

У другій частині передбачено перелік основних внутрішніх і зовнішніх загроз, оцінка їх рівня і можливих наслідків. Перелік таких загроз було обґрунтовано нами у результаті проведених досліджень [6]. По кожній із загроз мають бути визначені відповідні характеристики, а саме:

1. Об'єкт загрози. Об'єкт загрози має бути визначений як певний життєво важливий інтерес підприємства (цінність), проти реалізації якого (яких) спрямована загроза.

2. Джерело загрози. Джерелом загрози може бути певне середовище, суб'єкт, явище, процес, подія тощо, які створюють небезпеку реалізації загрози.

3. Імовірність виникнення загрози. У цій графі необхідно оцінити у балах від 0 до 10 наскільки імовірно, що для конкретно цього підприємства виникне та чи інша загроза. Імовірність виникнення однієї і тієї ж загрози для різних підприємств може бути різною, саме тому важливо визначити цей показник. Залежно від результату оцінки імовірності загрози підприємство має вирі-

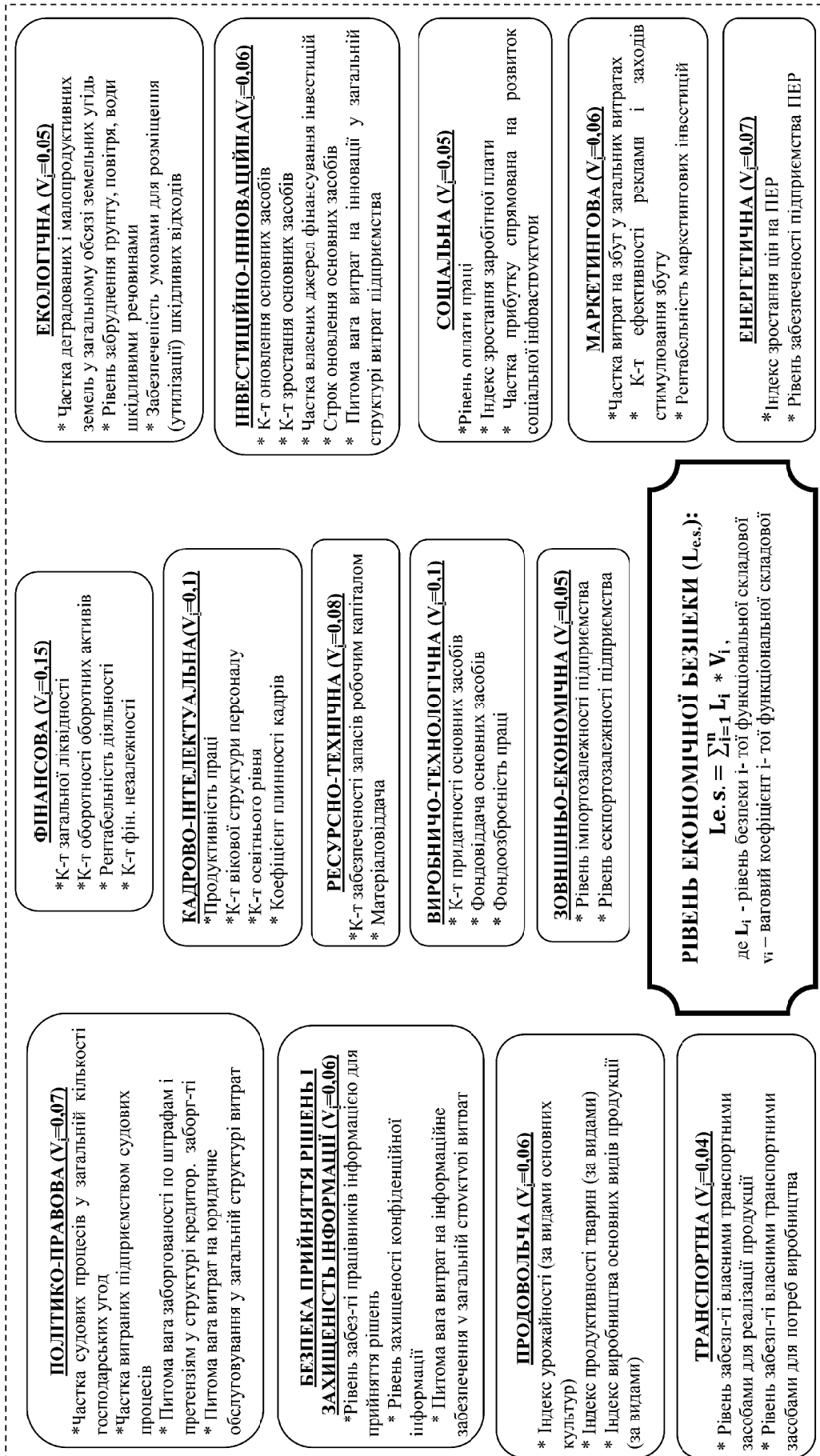

Рис. 1. Система моніторингу індикаторів економічної безпеки підприємств аграрного сектору

Джерело: розробка авторів.

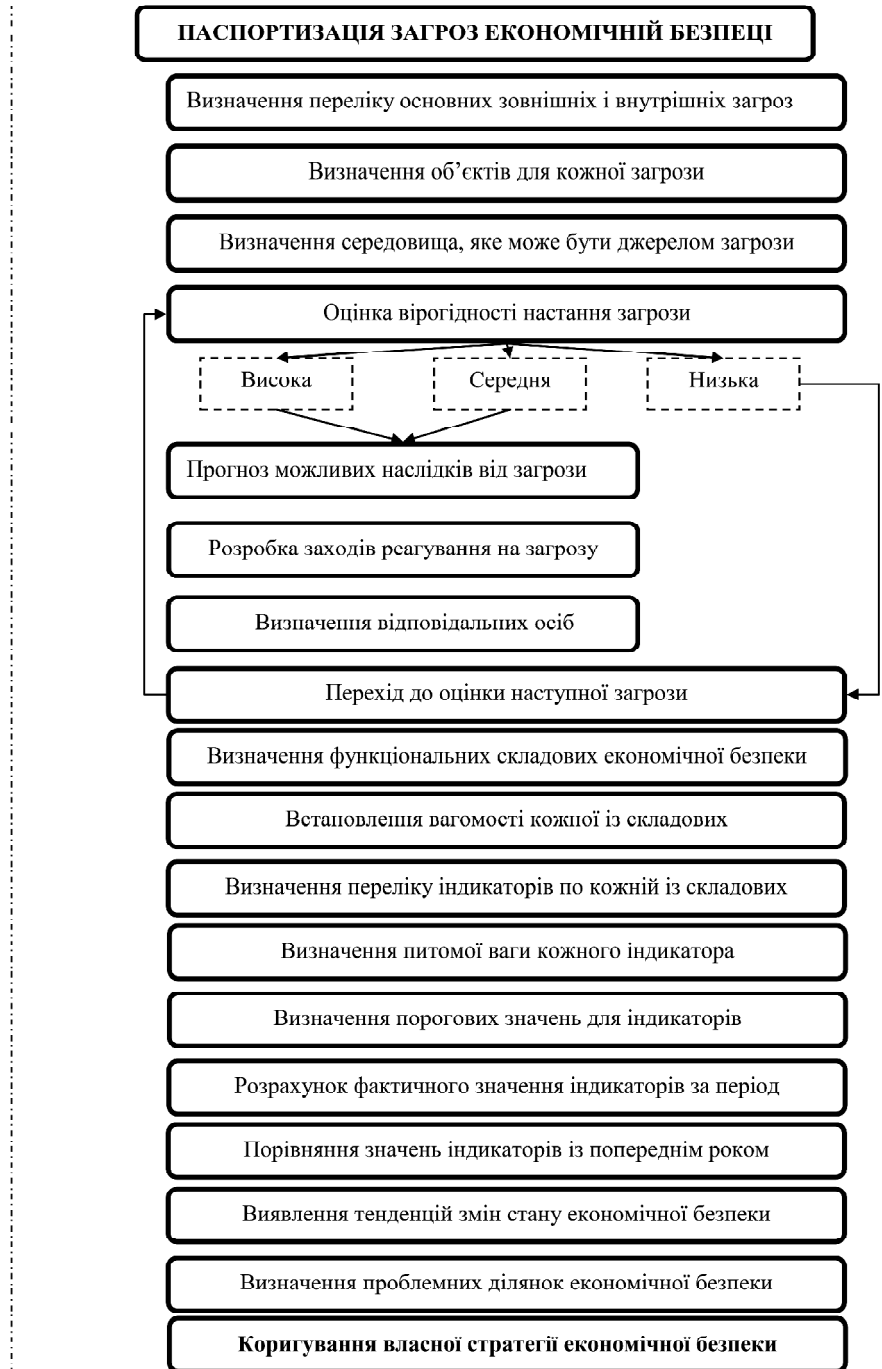

Рис. 2. Алгоритм паспортизації загроз економічній безпеці

Джерело: розробка авторів.

шити чи актуальна ця загроза саме для нього і чи слід вживати подальші дії щодо попередження чи протидії загрозі.

Оцінка імовірності виникнення загрози може бути здійснена як силами підприємства, так і шляхом залучення експертів, як це було описано у третьому розділі роботи.

4. **Можливі наслідки.** У цій графі передбачено моделювання ситуації, якщо загроза все ж таки настане. Необхідно чітко усвідомлювати можливі наслідки, які можуть мати місце для підприємства.

Прогноз можливих наслідків загрози повинен ґрунтуватися на тенденції розвитку загрози і об'єктивних да-

них моніторингу загрози. На цьому етапі принципово важливою є кількісна оцінка (хоча б орієнтовна) можливих наслідків впливу загрози на процес реалізації життєво важливих інтересів. Вказана оцінка є ключовою передумовою для побудови (уточнення) ієрархії загроз (складових загроз), без якої практично неможливо здійснити раціональний розподіл наявних ресурсів, які спрямовуються на виявлення, прогнозування, запобігання та нейтралізацію (пониження рівня) загрози в процесі стратегічного планування забезпечення економічної безпеки [1].

5. **Способи і методи реагування на загрозу.** Важливо уявляти, яким чином підприємство повинно реагува-

ти на ту чи іншу загрозу. Для цього має бути чітке розуміння того, що рівень впливу на різні загрози буде різним. Для зовнішніх загроз, які підприємство не може відвернути чи вплинути на них, пропонується варіант 1 — пристосування; для зовнішніх загроз, вплив яких можна стримати або зменшити, пропонується варіант 2 — захист. Для усунення уже існуючих внутрішніх загроз пропонується варіант 3 — нейтралізація; для профілактики або попередження внутрішніх загроз, які потенційно можуть виникнути, пропонується варіант 4 — запобігання.

Очевидно, що вплинути на такі загрози, як непомірквані зміни у законодавстві; диспаритет цін; значний податковий тиск тощо підприємство не може, а тому використовує варіант 1 — пристосування. Такі загрози, як втрата ринків збуту; недобросовісна конкуренція; рейдерські захоплення; низька конкурентоспроможність продукції тощо передбачають варіант 2 — захист і т.д.

За бажанням підприємства ця графа Паспорту загроз може бути деталізована до рівня визначення алгоритму дій суб'єктів забезпечення безпеки, підпорядкованих їм сил і засобів.

6. Суб'єкти забезпечення безпеки. Суб'єкти забезпечення безпеки можуть бути визначені як відповідні служби чи відділи підприємства (служба охорони, інформаційно-аналітичний відділ, фінансовий відділ, економічний відділ тощо) посадові особи (директор, головний економіст, маркетолог і т.д.) або може бути подано перелік прізвищ конкретних осіб.

Третя частина Паспорту загроз передбачає моніторинг індикаторів економічної безпеки у розрізі функціональних складових. Пропонується здійснювати моніторинг шляхом використання запропонованої системи індикаторів.

У третій частині подано перелік функціональних складових економічної безпеки, що був обґрунтований автором раніше [8]. Зокрема мова йде про такі складові: фінансова, кадрово-інтелектуальна, виробничо-технологічна, політико-правова, безпека прийняття рішень і захищеність інформації, екологічна, інвестиційно-інноваційна, соціальна, маркетингова, ресурсно-технічна, енергетична, продовольча, транспортна, зовнішньоекономічна.

По кожній із них визначено ваговий коефіцієнт, який дозволяє зрозуміти вагомість кожної складової у структурі економічної безпеки (таблиця 1). Вагові коефіцієнти визначені автором на підставі результатів експертного оцінювання, що було проведено за власною методикою [9]. Опитування проведено шляхом анкетування

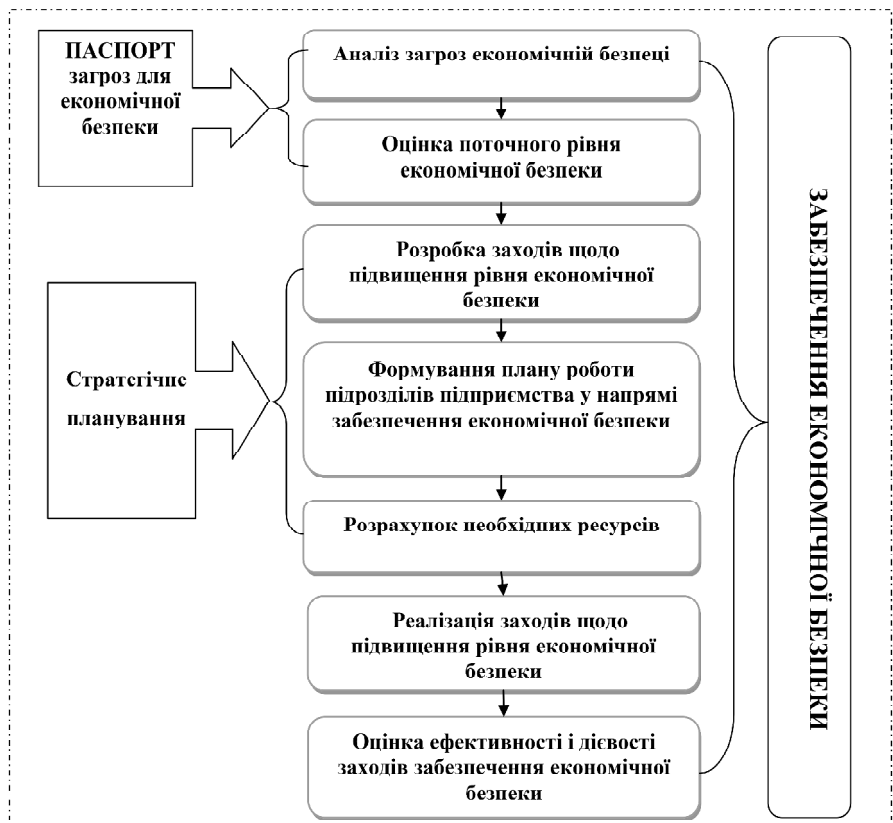

Рис. 3. Місце паспортизації загроз у процесі забезпечення економічної безпеки підприємства

Джерело: розробка авторів.

групи експертів, яка була сформована із провідних учених-економістів та представників виробництва, що мають практичний досвід роботи у сільськогосподарських підприємствах.

Зрозуміло, що чим більше значення вагового коефіцієнта, тим більший вплив на економічну безпеку має та чи інша складова. Наприклад, фінансова складова має найбільший вплив, про що свідчить коефіцієнт 0,15, транспортна складова із коефіцієнтом 0,04 впливає найменше.

Для моніторингу змін у структурі економічної безпеки пропонується використовувати певну систему індикаторів, які характеризують відповідну складову економічної безпеки. Зокрема, подано набір індикаторів, методику їх розрахунку чи визначення. Передбачено розрахунок таких індикаторів за звітний період і попередній період, що дасть можливість порівнювати їх, відслідковувати зміни та обсяг змін.

Такий підхід до паспортизації економічної безпеки дозволяє побудувати комплексну систему моніторингу економічної безпеки (рис. 1), що є надзвичайно важливою у мінливих умовах господарювання, які досить характерні для останніх років.

Системний підхід до паспортизації загроз для економічної безпеки дозволяє отримати цілісну уяву щодо актуальних зовнішніх і внутрішніх загроз, а також сформувати інтегральний показник економічної безпеки, який враховує усі функціональні складові.

Формування паспорту загроз вимагає чіткої послідовності узгоджених дій, тобто відповідного алгоритму

му, дотримання якого дозволить отримати надійний і дієвий інструмент моніторингу.

Враховуючи викладені вище теоретичні та методологічні засади паспортизації загроз для економічної безпеки підприємств аграрного сектору, пропонуємо наступний алгоритм проведення паспортизації як складової системи моніторингу економічної безпеки (рис. 2).

На нашу думку, паспортизація загроз займає ключове місце у процесі забезпечення економічної безпеки на рівні окремих підприємств (рис. 3).

Однак зазначимо, що моніторинг стану економічної безпеки не повинен обмежуватися окремими підприємствами. Він має здійснюватися на інституційній основі та базуватися не тільки на фактичних даних стану економічної безпеки за певний період часу, а й враховувати тенденції розвитку загроз.

ВИСНОВКИ

Невизначеність дій органів державної влади у питаннях забезпечення економічної безпеки у аграрному секторі економіки, відсутність відповідальності та низька ефективність механізму реагування на потенційні загрози може спровокувати соціальну напругу у суспільстві та дестабілізувати продовольчий ринок. Це обґрунтовує потребу розробки паспорту загроз для економічної безпеки аграрних підприємств.

У роботі обґрунтовано важливість паспортизації загроз у процесі забезпечення економічної безпеки підприємства. Враховуючи зазначене вище, можна констатувати, що запропонована нами концепція паспортизації економічної безпеки аграрних підприємств є інструментом моніторингу ефективності управління механізмом економічної безпеки; а також дає можливість узагальнити інформацію у розрізі регіону чи галузі у цілому.

Впровадженню паспортизації на державному рівні повинна передувати організаційно-консультативна робота у напрямі наукового обґрунтування кожної позиції паспорту економічної безпеки.

Література:

1. Обґрунтування концептуальних та організаційно-правових засад розробки паспортів загроз національній безпеці України: навч.-метод. посіб. / Г.П. Ситник, В.І. Абрамов, В.А. Мандрагеля та ін.; за заг. ред. Г.П. Ситника. К.: НАДУ, 2012. 52 с.

2. Яременко О.Ф. Аспекти побудови паспорта загроз підприємства. Вісник Хмельницького національного університету. 2011. № 2. Т. 1. С. 14—20.

3. Корнеев А.Н. Современные инновации в области экономической безопасности организаций. Интернет-журнал "НАУКОВЕДЕНИЕ". 2016. Т. 8. №5. URL: <http://naukovedenie.ru/PDF/33EVN516.pdf>

4. Бондар З.К. Призначення, структура та зміст паспорту загроз продовольчій безпеці України. Інвестиції: практика та досвід. 2016. № 16. С. 80—84.

5. Білий Ю.М. Концептуальні засади розробки та впровадження в державно-управлінську практику паспортів загроз фінансовій безпеці України. Державне управління: удосконалення та розвиток. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/8_2018/104.pdf

6. Утенкова К.О. Експертна оцінка як метод визначення впливу окремих чинників на стан економічної безпеки аграрних підприємств. Облік і фінанси. 2020. №2. С. 151—157. DOI [https://doi.org/10.33146/2307-9878-2020-2\(88\)-151-157](https://doi.org/10.33146/2307-9878-2020-2(88)-151-157)

7. Цивільний кодекс України: Закон України № 435-IV від 16.01.2003. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T030435?an=845057>

8. Утенкова К.О. Економічна безпека аграрного сектору: сутність та функціональні складові. Агросвіт. 2018. № 17. С. 42—47.

9. Утенкова К.О. Теоретичні засади формування методики експертної оцінки впливу окремих чинників на стан економічної безпеки аграрних підприємств. Економіка та держава. 2020. № 4. С. 133—140. DOI: 10.32702/2306-6806.2020.4.133

References:

1. Sytnyk, H.P. Abramov, V.I. and Mandrahelia, V. A. (2012), *Obhruntuvannia kontseptualnykh ta orhanizatsiino-pravovykh zasad rozrobky pasportiv zahroz natsionalnii bezpetsi Ukrainy* [Substantiation of conceptual and organizational and legal bases of development of passports of threats to national security of Ukraine], NADU, Kyiv, Ukraine.

2. Yaremenko, O.F. (2011), "Aspects of building a passport of enterprise threats", *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu*, vol. 2 (1), pp. 14—20.

3. Korneev, A.N. (2016), "Modern innovations in the field of economic security of organizations", *Ynternet-zhurnal "NAUKOVEDENYE"*, vol. 8 (5), available at: <http://naukovedenie.ru/PDF/33EVN516.pdf> (Accessed 10 July 2020).

4. Bondar, Z.K. (2016), "Purpose, structure and content of the passport of threats to food security of Ukraine", *Investytsii: praktyka ta dosvid*, vol. 16, pp. 80—84.

5. Bilyi, Yu.M. (2018), "Conceptual principles of development and implementation in public administration practice of passports of threats to financial security of Ukraine", *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok*, available at: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/8_2018/104.pdf (Accessed 10 July 2020).

6. Utenkova, K.O. (2020), "Expert assessment as a method of determining the impact of certain factors on the economic security of agricultural enterprises", *Oblik i finansy*, vol. 2, pp. 151—157, DOI [https://doi.org/10.33146/2307-9878-2020-2\(88\)-151-157](https://doi.org/10.33146/2307-9878-2020-2(88)-151-157) (Accessed 10 July 2020).

7. Verkhovna Rada of Ukraine (2003), "Civil Code of Ukraine", available at: <https://ips.ligazakon.net/document/T030435?an=845057> (Accessed 10 July 2020)

8. Utenkova, K.O. (2018), "Economic security of the agricultural sector: essence and functional components", *Ahrosvit*, vol. 17, pp. 42—47.

9. Utenkova, K. (2020), "Theoretical bases of forming the methodology of expert assessment of the influence of separate factors on the state of economic security at agricultural enterprises", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 4, pp. 133—140. DOI: 10.32702/2306-6806.2020.4.133

Стаття надійшла до редакції 23.07.2020 р.